

Jürgen Jaspers

Het Vlaamse stigma. Over tussentaal en normativiteit

Abstract

This article focuses on an ongoing linguistic debate on ‘tussentaal’, a Flemish substandard variety generally regarded as an impediment to the successful dissemination of spoken standard Dutch. It wants to offer an analysis which will explain the ways in which ‘tussentaal’ has been dealt with thusfar. More specifically, this article will first describe the linguistic and moral panic ‘tussentaal’ brings about, and the different stigmatizations this variety is attributed with. Subsequently, a stigma theory, i.e., the ideological backgrounds that legitimize these stigmatizations, will be elicited. Thus, attention will focus on (1) an Enlightenment discourse in which ‘tussentaal’ is perceived as contradictory to the emancipatory ideals of the Enlightenment, ideals which it believed were best realised in a standard language; (2) the rhetoric of the so-called ‘delay’ of the standardisation process in Flanders; and (3) the ideological naturalisation of standardisation. The final part of this article goes into the inevitable normativity of language use, and indicates that this normativity derives from arbitrary social practice rather than linguists’ grammars. Additionally, it points to the cultural ways in which linguistic norms, arbitrary though they may be, are effectively used to reproduce the stigmatization of the majority of Dutch speakers in Flanders.

Inleiding

Het voorbije decennium wordt in Vlaanderen opvallend veel geschreven over wat men ‘tussentaal’ pleegt te noemen, en over hoe tussentaal één van de indirecte oorzaken of gevolgen zou zijn van het weinige gesproken standaardtaalgebruik in Vlaanderen. In het algemeen wordt tussentaal dan gezien als die gesproken taalvariëteit van (sommige) Vlamingen die noch ‘Algemeen Nederlands’ kan worden genoemd, noch puur dialectisch is, maar ‘ertussenin’ ligt. In termen van geografisch en functioneel bereik ligt tussentaal tussen de standaardtaal (die geografisch algemeen is en functioneert in prestigieuze

domeinen) en het dialect (dat lokaal is en in minder prestigieuze domeinen functioneert). Tussentaal verhoudt zich m.a.w. diglossisch tot de standaardtaal en het dialect, een diglossie die zich, zo wordt opgemerkt, meer en meer consolideert en in dat proces functies van het standaardtaaldomein dreigt te veroveren. Deze diglossie wordt in Vlaanderen gestigmatiseerd: men vindt dat tussentaal ‘te sterk afwijkt’ van de (gesproken) standaardtaal die gepropageerd wordt als streefdoel voor mondelinge taalvaardigheid; tussentaal wordt gezien als getuige van een blijvend provincialisme, waarbij Vlamingen een negatieve attitude (een ‘zondagsepakmentaliteit’) tegenover de standaardtaal blijven gestalte geven die hen verhindert zich (talig) volledig te emanciperen; tussentaal wordt ook gezien als een vorm van ‘taalnormverlaging’, omdat het een armere of minder zuivere variëteit zou zijn die ‘omni-situationeel’ dreigt te worden; tussentaal wordt beschouwd als cultureel inferieur, en vanuit taalpolitiek standpunt niet bevorderlijk voor de linguïstische cultivering van Vlaanderen; men vindt tussentaal soms bezwaarlijk omdat het de ‘eenheid van het taalgebied’ in het gedrang zou brengen; tussentaal wordt ook gezien als het mislukte resultaat van een standaardtaalleerproces waarin men is ‘blijven steken’. Dit alles vindt plaats in een referentiekader waarin enkel macro-codes worden gehanteerd (‘het’ Nederlands, ‘de’ tussentaal) die haaks staan op de observeerbare sociolinguïstische realiteit waarin talige variabiliteit fundamenteel is en betekenisvol.

In bijna elk inleidend stukje over tussentaal verwijst men naar de term bedacht door Geert van Istendael, het ‘Verkavelingsvlaams’, dat volgens hem “iets vuils” is, en “de taal van een nieuwsoort, door en door vals Vlaams zelfvertrouwen, het is een taal die uit angst voor dialect en uit angst voor het Nederlands is geboren, een wangedrocht is het, die taal van de Vlaamse intellectuele luiheid.” (Van Istendael 1989 : 108-109). Zowel in taalkundige als in meer populariserende publicaties raakt men verklarend vaak niet verder dan de zelfgenoegzaamheid en taalonzekerheid die Van Istendael aangeeft. Vanuit taalkundig perspectief echter doen deze analyses weinig recht aan de complexiteit van het talige fenomeen in kwestie. Ik zal in dit artikel¹ proberen een analyse te maken die vooral een verklaring wil aanbieden voor de manier waarop tot dusver door taalkundigen over tussentaal werd geschreven.

¹ Ik wil graag Jan Blommaert (Universiteit Gent) en Frank Brisard, Pol Cuvelier, Sigurd D’hondt, Michael Meeuwis en Jef Verschueren, allen collega’s aan de Universiteit Antwerpen, bedanken voor hun erg waardevolle commentaar op vroegere versies van dit artikel. Voor alle overblijvende fouten ben ik natuurlijk alleen verantwoordelijk.

Dit artikel bestaat uit drie delen. In het eerste deel wil ik enkele algemene opmerkingen groeperen die aangeven hoe in het debat tussentaal wordt gestigmatiseerd². Het spreken van tussentaal wordt nl. in het algemeen opgevat als een gemarkeerd verschil, een stigma, dat gesanctioneerd dan wel geredigeerd moet worden. In het tweede deel ga ik in op de stigma-theorie, d.w.z. de ideologische achtergrond van waaruit deze stigmatisering wordt verantwoord of legitimeerd. De ingrediënten daarvan zijn een verlichtingsdiscours, de retoriek van de zogenaamde ‘vertraging’ van het standaardisatieproces in Vlaanderen, en de ideologische naturalisering van standaardisatie. Het derde, afsluitende deel van dit artikel gaat in op de onvermijdelijke normativiteit van taalgebruik en hoe het tussentaaldebat voordeel zou kunnen halen uit een anders opgevatte conceptie van deze normativiteit.

1. Stigmatiseringen

Tussentaal zorgt voor paniek. Dat blijkt uit de toon van het discours over tussentaal, de lexicale keuzes die men daarin maakt, en uit het feit dat tussentaal niet wordt beschreven maar vaak enkel veroordelingen oploopt. In de eerste plaats wordt er gepanikeerd over taal. Volgens Taeldeman bezondigt een groot deel van de Vlaamse elite zich door zijn tussentaalgebruik aan taalnormverlaging en -vervalsing, wat volgens hem te maken heeft met “een bekend fenomeen in de geschiedenis: goedkoop arrivisme/opportunisme op de rug van maatschappelijke kansloosheid” (1993 : 14). Hij pleit voor “een taalpolitiek die niet gericht is op zelfgenoegzaam Vlaams isolationisme maar op een toenemende convergentie met het Noorden”, waarvoor één van de argumenten is dat “Vlaamse navelstaarderij precies wegens het ontbreken van een standaardtaaltraditie *fataal tot taalchaos* moet leiden” (1993 : 21-22, mijn cursivering). In Nederland luidt Stroop in een artikel getiteld ‘Weg standaardtaal’ de alarmbel over een toenemende tolerantie: “Het loslaten van een duidelijke en uniforme norm betekent het begin van het einde van de standaardtaal, want een taal zonder strenge normen kan niet langer als standaardtaal functioneren, net zoals vage grenzen geen echte grenzen zijn” (1992 : 180). Stroop wordt geciteerd om een parallelle Vlaamse onheilstijding te brengen (Geeraerts 1993; 1999b). Geeraerts, Penne & Vanswegenhoven vragen zich af of “de grote afstand tussen de tussentaal en het verzorgde Vlaamse taalgebruik op termijn consequenties [zou] hebben voor de eenheid

² ‘Het’ debat over tussentaal bestaat niet als zodanig en wordt door mij hier geconstrueerd: ik heb een beperkt aantal artikels gegroepeerd die ik op basis van hun gedeelde onderwerp en relatief gelijktijdige publicatie (binnen 10 jaar) als ‘debat’ wil betitelen, hoewel ‘debat’ meer tegengestelde meningen doet vermoeden dan er over tussentaal te vinden zijn.

van het taalgebied” (2000 : 162). Volgens Geeraerts zou het gebruik van tussentaal erop kunnen wijzen dat “de sociaal-psychologische emancipatie van Vlaanderen nog niet voltooid is” (1999b : 33) en is hét vraagstuk dat taalkundigen moet bezighouden “de sterke positie van de tussentaal, de endemische, epidemische verspreiding van het koetervlaams” (1999b : 34). Devos meent dat het “hardnekkige” gebruik van het gij-pronomen en de daarbij horende binding (‘wilt gij’ wordt ‘wildegij’) een “soort ontaal” is die zich “helaas” over heel Vlaams-België heeft verspreid³.

1. 1. *Toenemend zedenverval*

De vrees voor het verdwijnen van talig normbesef, en de bedreiging die tussentaal daarvoor vormt, wordt ingebed in een ruimere culturele en politieke crisis, die gekenmerkt wordt door moreel relativisme en sociale fragmentatie (cf. Cameron 1995). Taalpaniek brengt m.a.w. een dieperliggende *morele* paniek aan de oppervlakte. Dat is te merken aan de verklaringen die worden opgeworpen voor de ‘lossere’ omgang met taal of de ‘onwil’ van de Vlaming om standaardtaal te spreken. Die lossere omgang maakt deel uit van een algemene teloorgang van de maatschappij en de goede zeden. Zo merkt Goossens op dat “taalpedagogische inspanningen [...] duidelijk veel minder [worden] geleverd dan vroeger. [...] Het antwoord ligt wel voor een deel in de ommezwaai van het tijds klimaat, waarin permissiviteit, afkeer van gezag en losheid van gedraging dominerende nieuwe elementen werden” (2000 : 5). In Nederland is volgens Stroop een recente klinkerverlaging te wijten aan een andere wind die ging waaien, “de wind die ook de bloemengeur meebracht van de jaren zestig van onze eeuw. Die jaren zestig werden gekenmerkt door een maatschappelijk klimaat waarin regels – omdat het regels waren – niet langer gevolgd werden. Denk maar aan allerlei ‘wilde’ spellingen die toen heel populair waren. Wat het spreken betreft, zweeg de corrigerende stem van de onderwijzer of de leraar. Iedereen sprak zoals hij het thuis geleerd had. Maar vooral verdween ook de rem op allerlei natuurlijke spreekneigingen” (1998 : 227). In Vlaanderen bespreken Geeraerts en zijn collega’s het voorkomen van tussentaal consequent in contrast met wat de ‘verzorgde’ of de ‘beschaafde’ standaardtaal wordt genoemd. Verder suggereert Geeraerts dat tanende burgerzin en verval van de uniforme standaardtaalnorm wel eens hand in hand zouden kunnen gaan (1993 : 352); en dat de ‘postmoderne’ mentaliteit er voor iets tussen zit, als het niet de “legendarische distantie van de Vlaming ten opzichte van het gezag” is die aan de basis ligt van de achterpoortjes zoekende Vlaming die “amoreel [is] in zijn schipperende pragmatisme”(1990 : 439-440).

³ De Standaardtaal, 14 maart 2000.

Beheydt merkt op dat “wat betreft de Vlaamse taalattitude er meer en meer *dissidente* geluiden te horen zijn” (1993 : 81, mijn cursivering), en hij vermoedt “dat wij in ons onderwijs wat lakser geworden zijn met betrekking tot de standaardtaal”⁴. Deze tekening van zedenverval toont aan hoe een proces van iconiciteit aan het werk is (cf. Gal & Irvine 1995). Het taalgebruik dat een index is van ‘de Vlamingen’, en dat als ‘afwijkend’ van de standaardtaalnorm wordt gezien, wordt een icoon voor die groep zelf: de Vlamingen zijn afwijkend, amoreel, dissident.

1. 2. *Stigma-termen*

De abnormalisering van tussentaalgebruik(ers) brengt een aantal stigma-termen met zich mee. Van Istendael heeft het over ‘Verkavelingsvlaams’, Geeraerts (1999b) over ‘soap-Vlaams’ en nog anderen verkiezen ‘koetervlaams’ of ‘sloddertaal’. Goossens (2000) merkt op dat tussentaal in bepaalde taalmiddelen van het diminutief ‘tje’ vergezeld gaat. Deze termen komen soms samen voor met wat men ‘fonetisch ridiculiseren’ zou kunnen noemen, zoals bv. in “*Oenoemdegij* mag niet onze norm worden” [mijn cursivering]⁵. Het verband tussen deze termen en het eigenlijke talige fenomeen is weinig noodzakelijk. Er bestaan geen taalkundige beschrijvingen van waaruit een adequate term zich zou opwerpen, omdat tussentaal zelden wordt beschreven. Goossens (2000) heeft een beperkte grammatica uitgeschreven, en anderen schrijven soms enkele tussentaal-voorbeelden op. Uit de schaarse beschrijvingen is allerminst duidelijk of tussentaal louter op verkavelingen wordt gesproken of ook een stedelijk fenomeen is; of het een variëteit is die alleen in TV-soaps wordt gesproken dan wel een ruimer bereik zou hebben en ook voor haar gebruikers meer belang zou kunnen hebben dan wat door ‘soap-Vlaams’ en andere termen wordt gesuggereerd. Een behoorlijke beschrijving zou ook kunnen laten zien of en hoeveel gelijkenissen er bestaan met de standaardtaal (nu worden uitsluitend de verschillen beklemtoond), welke positie tussentaal inneemt in talige repertoires, en hoe de daaruitvolgende code-wisseling er uitziet.

1. 3. *Symbolisch verschil*

De stigma-termen in omloop moeten tussentaal als weinig prestigieus taalgebruik bestempelen. Ze hebben m.a.w. een symbolische functie (cf. Bourdieu 1991). Een de facto verschil in taalgebruik wordt door deze termen

⁴ De Standaard, 10 juni 1998.

⁵ De Standaardtaal, 14 maart 2000.

symbolisch getransformeerd en draagt bij tot of reproduceert een bestaande (talige) distinctie of onderscheiding. Bij het bedenken van termen als verkavelingsvlaams en soap-Vlaams wordt nl. een andere en prestigieuzere variant voorondersteld, de standaardtaal, die gewoontegetrouw een dominante positie inneemt in de Vlaamse linguïstische markt en cultureel prestige verleent aan wie zich ermee affilieert. Eigen aan die dominantie van de standaardtaal is dat ze in actuele sociale praktijk moet worden gereproduceerd, wat gewoonlijk gebeurt, ook al is dat in het nadeel van de niet-standaardtaalsprekers. Die reproductie lijkt wat tussentaal betreft echter gedeeltelijk achterwege te blijven. Het toenemende gebruik van tussentaal, het semi-formele karakter ervan (men klaagt over het tussentaalgebruik van *politici*), en de plaats of het moment waarop het gebruik van tussentaal wordt betreurd (televisie, interviews, wat officiëlere gelegenheden) zijn geen reproductie van de geploegen verhoudingen van de Vlaamse linguïstische markt (televisie was altijd één van de standaardtaal-verspreiders, bv.). Het bedenken en verspreiden van bovenstaande termen moet daarom misschien worden opgevat als ‘representatiewerk’: het her-representeren van de sociale wereld, of het opnieuw definiëren van sociale en talige grenzen die aangeven wat wel en niet prestigieus is. Men doet een poging symbolisch kapitaal (de standaardtaal), waarvoor veel moeite werd gedaan ze te verwerven, voor inflatie te behoeden, door het onderscheid aan te geven tussen die prestigieuze variant en de tussentaal die dreigt bepaalde functies van de standaardtaal over te nemen. Want met het eventuele verdwijnen van de standaardtaal zouden ook andere gerelateerde vormen van kapitaal aan waarde verliezen, of niet louter via de weg van de standaardtaal kunnen bereikt worden, waardoor de standaardtaal een foute investering zou blijken. Afgeven op de wat protserige fermettes op Vlaamse verkavelingen of de televisievoorkeur van een (theoretische) sociale klasse die het economisch gezien steeds beter voor de wind gaat, moet wellicht gezien worden als een symbolische afbakening die in dit geval de verwerving van economisch kapitaal negatief vergelijkt met de accumulatie of het bezit van ‘cultuur’ (naar het theater gaan, de standaardtaal kunnen spreken, goede boeken lezen, de ‘juiste’ tv-programma’s bekijken)⁶.

⁶ Het spreekt voor zich dat het bestaan van de objectieve relatie tussen standaardtaal en andere vormen van kapitaal, en de daaruit voortvloeiende distinctie, individuele intenties overstijgt. Van Istendael e.a. (en schrijver dezes) zijn evengoed onderhavig aan de wetten van de symbolische markt (als diegenen die vooral de nadelige effecten ervan ondervinden), en worden hier er niet van beschuldigd met kwade wil symbolische distinctie te bestendigen. Ze kunnen er, voorzover ze zich er niet bewust van zijn, niet aan doen. Het is hun ‘habitus’, volgens Bourdieu.

1. 4. *Een arme en onzuivere variëteit*

‘Tussentaal’ is ook zonder diminutiefuitgang stigmatiserend (zie ook Goossens 2000 : 7-8). Ergens ‘tussenin’ zitten wijst metaforisch op ‘noch het ene noch het andere zijn’, ‘vis noch vlees zijn’, kenmerken die geen positieve lading dragen. Men noemt het soms, zonder voorafgaand onderzoek, een ‘arme’ tussentaal, die niet zo rijk zou zijn als de twee polen waartussen ze zich positioneert⁷. Beheydt heeft het over tussentaal als “een soort mengtaal bestaande uit een substraat van ABN en plaatselijke dialectkenmerken [...] een overgangsvorm [...]”⁸. Tussentaal lijkt m.a.w. niet alleen het prestige van de standaardtaal te ontberen, maar ook de authenticiteit van de dialecten. Hoewel voor de meeste taalkundigen (en ook in de bredere samenleving) verzorgd of standaardnederlands de voorkeur geniet, kunnen de dialecten in deze context regelmatig op een welwillende, enigszins folkloriserende, glimlach rekenen die in sterke tegenstelling staat met de demonisering die tussentaal ten deel valt. Voor Taeldeman (1993 : 20) kan het dialect een “bondgenoot [zijn] van het A.N. tegen de opdringerigheid van de tussentaal als omni-situationele variëteit”. Dat is wellicht omdat het dialect een weinig bedreigende bondgenoot is (het heeft weinig koopkracht op de linguïstische markt). Maar ook omdat dialecten, voorzover ze beschreven zijn, een zekere zuiverheid oproepen, net zoals dat het geval is voor gecodificeerde en gestandaardiseerde macro-codes (‘het’ Nederlands), waarbij de ‘volksheid’ van dialecten wellicht ook een zekere ‘echtheid’ suggereert. Hoewel taalkundige beschrijvingen slechts momentopnames zijn, worden ze vaak een ‘zuiver’ voorbeeld dat geabstraheerd wordt van de praktijk waarin het taalgebruik kon worden opgemerkt. Waardoor alle nieuwe talige realisaties een corruptie worden van dat zuivere voorbeeld.

1. 5. *Een overgangsvorm*

‘Tussentaal’ is verder stigmatiserend door de teleologie die er aan wordt gegeven. Beheydt noemt tussentaal een ‘overgangsvorm’, een momentopname dus van een (taalleer)proces waarvan de standaardtaal het einddoel is (zie ook Geeraerts 1999a : 234). Veel Vlamingen spreken nu nog tussentaal, maar na verloop van tijd zal de standaardtaal voor iedereen gewone praktijk zijn, zo wordt verhoopt. Op die manier vertoont ‘tussentaal’ veel verwantschap met haar gelijknamige pendant in de tweedetaalverwervingstheorie. Selinker bedacht de term ‘interlanguage’ voor het overgangsstadium dat een reflectie is van de kennis van de taalleerder over de doeltaal, of voor de tussentijdse

⁷ De Standaardtaal, 14 maart 2000.

⁸ De Standaardtaal, 10 maart 1998.

grammatica('s) die de leerder opbouwt op weg naar een (volledige) beheersing van die doeltaal (zie bv. Ellis 1994 : 350). Tussentaal wordt met andere woorden gezien als het stadium tussen het dialect, de (vroegere) moedertaal van veel Vlamingen, en de vreemde taal of doeltaal, het standaardnederlands. Het is het stadium waarin men de doeltaal nog niet onder de knie heeft, en waarin men 'blijft steken' (Sandra 1993 : 3) omdat men niet beter kan. Het overgangskarakter van tussentaal wordt door sommige taalkundigen echter betwist. De Caluwé geeft aan dat tussentaal wellicht geen transitieverschijnsel is maar dat het "voor de meeste jongeren [...] gewoon de thuistaal [is], en voor de mensen die wel van huis uit nog een dialect hebben meegekregen, [...] het gewoon de variant [is] waarmee ze zich in de bovenregionale informele communicatie perfect uit de slag kunnen trekken" (2000 : 11). Cajot merkt op dat "deze omgangstaal [...] integendeel een zelfstandige grootheid (aan het worden) [is], d.w.z. moedertaal van veel dialectlozen en doeltaal van veel dialectsprekenden: het tastbaar maar wankel resultaat van een autonome informele taalstandaardisering (1998 : 1005) (zie ook Goossens 2000 : 8). De Caluwé en Cajot wijzen m.a.w. op een regionalisering die wellicht genoodzaakt wordt door een samenleving waarin mobiliteit toenemend wordt gewaardeerd. De variëteiten of *linguae francae* die zo ontstaan, moeten daarom worden gezien als vooral beantwoordend aan de economische schaalvergroting waar taalgebruikers mee te maken hebben, en niet zozeer als een momentopname van een proces waarvan de gesproken standaardtaal de impuls is (en het doel). Goossens erkent deze informele standaardisering en kleeft er de naam 'Schoon Vlaams' op. Vermoedelijk is Cajots 'omgangstaal' nog neutraler. Ik gebruik hieronder voor alle duidelijkheid 'tussentaal', maar in gedeconstrueerde vorm, d.w.z. zonder de gebruikelijke stigmatiserende betekenis. Maar ook zonder ervan uit te gaan dat tussentaal één 'taal' zou benoemen. 'Tussentaal' als enkelvoud suggereert namelijk dat er een monolithische variëteit in het geding is die enkel beschrijving moet afwachten om zichtbaar te worden als 'taal'. Het is echter weinig waarschijnlijk dat de zeer verschillende situaties en domeinen waarin tussentaal wordt gebruikt, zouden toelaten een welomlijnde taal te ontdekken. Integendeel, het valt eerder te verwachten dat tussentaal betrekking heeft op verschillende variëteiten die sterk of subtiel zullen verschillen in functie van de woonplaats en sociale identiteit van de taalgebruiker, en de stijl of het accent waarmee taalgebruikers hun tussentaal willen beladen. Het valt eveneens te verwachten dat het gebruik van tussentaal niet uitsluitend is maar dat het deel uitmaakt van een talig repertoire waartoe ook de standaardtaal kan behoren. Het is niet verwonderlijk dat het code-wisselen of code-mixen dat zo'n repertoire meebrengt geen topos is in het tussentaal-discours, omdat het gebruik van verschillende

codes binnen een formele of informele situatie ‘onzuiver’ is wanneer men die formele en informele situaties al heeft bedacht met één bepaalde taalvariant die ‘zuiver’ moet blijven.

1. 6. *Retorische strategie*

Tenslotte wordt tussentaal gestigmatiseerd in een retorische strategie waarin men een iets tolerantere houding aanneemt tegenover het standaardtaalgebruik in België. Belgische taalkundigen voelen aan dat het zonder meer overnemen van de Nederlandse norm in Vlaanderen in toenemende mate onacceptabel wordt, en stellen ook vast dat bepaalde woorden, zowel woorden van institutionele aard (‘schepencollege’) als algemene aard (‘fruitsap’), ‘typisch Belgisch’ zijn. Men wil niet schoolmeesterachtig zijn en men zegt dat een verzorgde vorm van Belgisch Nederlands die een beetje afwijkt van de Nederlandse norm best acceptabel is⁹. Onmiddellijk volgend op deze geproclameerde tolerantie wordt tussentaal door de taalkundigen in kwestie onverbiddelijk veroordeeld. Men topicaliseert een maniakele omgang met taalnormen (de schoolmeesters) die de eigen omgang met de standaardtaalnorm redelijker doet klinken (cf. Cameron 1995 : 22). Wat verhuuld blijft, is dat die tolerantie zeer beperkt is en louter betrekking heeft op perifere taalaspecten als uitspraak of lexis. De tolerantie die men hier wil opbrengen voor Belgische terminologie of uitspraak moet wellicht worden opgevat als een kleine toegeving die het toenemende onbehagen over het volgen van de Nederlandse norm wat moet sussen. Het doel daarvan is het reproduceren van de bestaande linguïstische markt, d.w.z. het reproduceren van de voorwaarden waarbinnen het beantwoorden aan de standaardtaalnorm een waardevolle en dus prestigeverlenende activiteit blijft. De tolerantie die men zich hierboven toemeet staat nl. in contrast met de vrijwel onbelemmerde autoriteit waarmee in dit geval taalkundigen het talige gedrag van anderen evalueren en voorschrijven. Er wordt wat afgeweken van de ‘strengere’ norm, maar de legitimiteit van zij die tot die afwijking beslissen staat niet ter discussie. In wat volgt, probeer ik enkele elementen bloot te leggen van de theorie waarbinnen de bovenstaande stigmatiseringen worden gelegitimeerd.

2. **De stigma-theorie**

2. 1. *Een Verlichtingsdiscours*

Het verband tussen het Verlichtingsideaal en standaardisering was er van in het begin. Al vrij snel na de Franse revolutie werden dialecten gezien als één

⁹ De Standaardtaal, 14 maart 2000.

van de erfenissen van het Ancien Régime, die voor bijgeloof en verblinding zorgden en de mensen 'klein' hielden. Dialecten (en ook andere talen dan het Frans) moesten daarom zo snel mogelijk worden vernietigd en vervangen door het Frans, de revolutionaire taal die de Verlichtingsidealen zou verspreiden. Enkel in een gemeenschappelijke taal zouden de burgers van de republiek zonder hinder hun gedachten kunnen communiceren, en zouden ze ook *gelijk* zijn (zie Grégoire in Grillo 1989 : 23 e.v.). Als iedereen de taal van de revolutie sprak, zouden ook de revolutionaire ideeën voor iedereen toegankelijk zijn en zou de revolutie sneller worden gerealiseerd. Aan de basis van deze taalpolitiek ligt dus een democratiserende en emanciperende impuls. Men verwijst in dit verband naar de 'sociale neutraliteit' van de standaardtaal: net zoals de standaardtaal geografisch ongemarkeerd is, is ze in principe een neutraal medium dat leden van een taalgemeenschap niet karakteriseert als behorend tot een bepaalde groep, of een medium waarin sociale verschillen geneutraliseerd worden.

2. 1. 1. DIALECTIEK DER VERLICHTING

Maar de door de standaardtaal beloofde gelijkwaardigheid van alle burgers is er enkel in principe. In de praktijk is het een teken van ongelijkheid. Standaardtalen zijn niet neutraal, omdat ze de taal zijn van een in politiek, cultureel en economisch opzicht dominante groep. Doordat deze groep verwacht dat andere groepen zich van hun taal bedienen, en die verwachting hard kan maken (door het spreken van andere talen/dialecten onderwijskundig en/of sociaal-economisch te sanctioneren), discrimineert ze effectief andere groepen. Volgens Geeraerts kan deze onderdrukking in naam van de emancipatie en de belofte van gelijkwaardigheid als een onderdeel worden gezien van wat Horkheimer en Adorno de 'dialectiek der Verlichting' hebben genoemd, de omkering van het Verlichtingsideaal. Deze dialectiek zorgde ervoor dat de standaardtaal met negatieve associaties bekleed raakte, en dat men het dialect opnieuw ging waarderen (1990 : 434). Dat verklaart volgens Geeraerts het onvolmaakt gestandaardiseerde karakter van Vlaanderen. Want ondanks de aanwezigheid van de nodige voorwaarden, een sociaal-economische elite en een door deze elite te verspreiden standaardtaal, blijft een doorgedreven standaardisatie in Vlaanderen uit. Daaruit volgt: "de verstoorde relatie van de Vlaming met zijn taal hangt samen met zijn verstoorde relatie tot het Verlichtingsideaal" (1990 : 438). Die verstoorde relatie komt volgens hem aan het licht door de hierboven ook genoemde 'legendarische distantie' van de Vlaming ten opzichte van het gezag: Vlamingen erkennen wel officieel dat ze Nederlands spreken, maar achter de rug van de nieuwe bezetter blijven ze

spreken als daarvoor. Langdurige overheersing door vreemde mogendheden leidde ertoe dat Vlamingen wettelijkheid en openbare verantwoordelijkheid blijven ontlopen, en dat wordt weerspiegeld in het standaardtaalgebruik van de gemiddelde Vlaming, die last heeft van ‘postmoderne’ taalattitudes. De ‘postmoderne’ tijdsgeest zorgt voor een terugval van het Verlichte project (Geeraerts 1993 : 351).

Emancipatorische gedrevenheid is lovenswaardig, en de hypothese die hier wordt voorgesteld is ongetwijfeld interessant als tekening van een breder historisch kader. Maar ze is niet onmiddellijk noch noodzakelijk verklarend voor specifieke situaties waarin bepaalde Nederlandstalige Belgen er voor kiezen een dialect, tussentaal of de standaardtaal te gebruiken. Ze is ook enigszins essentialiserend: er wordt een typische Vlaming beschreven wiens talige gedrag wordt gesimplificeerd en gezien als het resultaat van wat die Vlaming ‘in essentie’ is, eerder dan het resultaat van historische toevalligheid (vgl. Gal & Irvine 1995 : 975). Die Vlaming wordt geconstrueerd als een problematische Andere die in tegenstelling staat tot een impliciet Verlicht Zelf. Of de ‘verstoorte relatie van de Vlaming met zijn taal samenhangt met zijn verstoorte relatie tot het Verlichtingsideaal’ is een moeilijk falsifieerbare stelling omdat ze meer vragen oproept dan ze beantwoordt: over welke Vlaming(en) gaat het, wat is ‘de’ taal van de Vlaming en waarom, en waarom zou het er maar één zijn, wat is de precieze invulling van ‘verstoord’, enz. Verder wordt Vlaanderen in deze analyse door een bril bekeken van recursieve talige ongeëmancipeerdheid¹⁰. Vlaanderen wordt gezien als onmiskienbaar Nederlandstalig: het was voorbestemd om het Nederlands te ‘maken’, het heeft de Franstalige dominantie afgeschud en zich geëmancipeerd. Maar binnen het Nederlandstalige gebied wordt die talige geëmancipeerdheid opnieuw betwijfeld: omdat Vlaanderen zo lang talig overheerst is, worden Vlamingen opnieuw als onverlicht voorgesteld. Ze zijn onderontwikkeld, onverantwoordelijk, onveranderlijk, ‘irrationeel’ (Sandra 1993 : 3), of ontberen die kwaliteiten die ‘echte’ Nederlandstaligen, standaardtaalsprekers dus, wel hebben. Vlamingen krijgen m.a.w. dezelfde iconografie over zich heen die vroeger in België voor Nederlandstaligen in het algemeen werd gereserveerd. In punt 3 toon ik aan dat deze beeldvorming wordt ondersteund door een linguïstische ideologie die standaardisering naturaliseert.

¹⁰ Recursiviteit heeft betrekking op het projecteren van een bepaalde tegenstelling, relevant op een bepaald niveau, op een ander niveau (bijvoorbeeld: een tegenstelling binnen één groep kan geprojecteerd worden op de relatie tussen twee groepen, of vice versa) (Gal & Irvine 1995 : 974).

2. 1. 2. TAAL EN EMANCIPATIE

Het verband tussen standaardisatie en Verlichting is niet zo noodzakelijk als hier wordt gesuggereerd. De afwezigheid van een standaardtaal, of de afwezigheid van het verspreiden ervan, is niet noodzakelijk verbonden met het ontbreken van het Verlichtingsideaal, laat staan met het ontbreken van de democratische waarden en individuele rechten die ermee gepaard gaan. De enige Verlichte taal is in theorie het Frans, hoewel dat andere natie-staten er niet van heeft weerhouden een door de revolutionaire idealen geïnspireerde parlementaire democratie op te richten in een andere taal¹¹. Het streven naar emancipatie hoeft niet in één enkele taal plaats te vinden, noch is het zo dat emancipatie in de eerste plaats een (standaard)talige aangelegenheid is die emancipatie op andere vlakken zou faciliteren. De standaardtaal kan functioneel zijn in het bespoedigen van zekere vormen van emancipatie. Maar de vraag is of de kosten en de baten in een billijke verhouding staan. Die billijkheid is zoek wanneer de automatische discriminatie en ongelijkheid die het overbeklemtone van een (gesproken) standaardtaal veroorzaakt, vergeleken worden met de beperkte emancipatie die ze potentieel teweegbrengt. (Een zelfde wanverhouding bestaat bv. rond het leren van Nederlands in het Belgische ‘migrantendebat’ (cf. Blommaert & Verschueren 1992)).

Het modernistische discours is een taai paradigma. Postmoderne geschiedenisfilosofen wezen op het tot uitsluiting leidende karakter van het mensbeeld dat uit het Verlichtingsmodernisme voortkomt, en op hoe fascisme en Auschwitz geen exceptionele maar symptomatische gevolgen waren¹². Het streven naar *de universele* emancipatie van *de* mens sluit per definitie veelheid en anderszijn uit, en leidt tot machtsuitoefening (door het opleggen van normen) en soms geweld (om die normen af te dwingen). In het tussentaaldebate worden deze ongewenste gevolgen erbij genomen. Men erkent dat standaardisatie enige discriminatie met zich meebrengt, maar het potentieel emanciperende karakter ervan “blijft [...] het ultieme motief leveren voor wie ijvert voor de verspreiding van het standaardtaalgebruik in Vlaanderen” (Geeraerts 1999b : 33). Deze overtuiging verklaart misschien waarom de Nederlandse (standaard)taalkunde als één van de laatste niches in de menswetenschappen

¹¹ Het wijdverspreide standaard-Frans heeft er trouwens ook niet voor gezorgd dat de gehele Franstalige gemeenschap ‘geëmancipeerd’ kan worden genoemd.

¹² Het is belangrijk om aan te geven dat dit de ‘eigenlijke’ betekenis is van de ‘dialectiek van de Verlichting’, nl. de Verlichting die tot haar eigen vernietiging leidt. Dit i.t.t. de betekenis die Geeraerts lijkt te hanteren, die het voorspoedige voortbestaan van het Verlichtingsideaal (i.c. het standaardiseringsideaal) niet in twijfel trekt.

nog zo bijziend is wat het opmerken van linguïstische discriminatie betreft. Veel taalkundigen beleven m.a.w. een praktijk die de talige discriminatie die ze willen bestrijden als basisgegeven accepteert. Een oplossing voor deze patstelling ligt niet in een postmodernistische glorificatie van variabiliteit die elke emancipatoire kritiek op discriminerende situaties zou opvatten als een kritiek op ‘anders’ zijn, een vorm van geweld. Variabiliteit verzoenen met emancipatie dient veeleer te gebeuren door enerzijds te erkennen dat menselijke gemeenschappen zinvolle ondernemingen opzetten om binnen bepaalde voorwaarden efficiënte vormen van samenleven (communiceren bv.) na te streven. Anderzijds veronderstelt zo’n onderneming geen universele noden of universele kennis (cf. Rorty 1994). Streven naar emancipatie is m.a.w. niet noodzakelijk een talige onderneming, noch is het een onderneming die slechts op één manier, of met één doel voor ogen, zou kunnen gerealiseerd worden.

2. 2. *Standaardisatie*

De standaardisatie van of in Vlaanderen wordt doorgaans opgevat als een *vertraagde* standaardisering, en in de meeste gevallen wordt die vertraging gezien als bijzonder of hardnekkig, en zouden de ons omringende landen ‘al veel verder’ staan. Vlaanderen is een vreemde casus, vindt men, en sommigen gewagen van een structurele ziekte. Voor anderen is Vlaanderen daardoor een ‘reservaat’ in het huidige Europa. Deze stellingen worden in het algemeen weinig of niet door onderzoek voorafgegaan.

Men lijkt hier te vervallen tot de illusie dat wat zich afspeelt op een bepaalde plaats (hier in Vlaanderen bv.) nog nooit vertoond zou zijn. Het is onwaarschijnlijk echter dat het standaardiseringsproces in Vlaanderen geen gelijkenissen zou vertonen met standaardiseringsprocessen op andere plaatsen. Het standaardiseringsproces is in die landen met een (van bovenaf opgelegde) standaardtaal vooral geslaagd op geschreven vlak, en dat is in Vlaanderen ook het geval. Dat er “in andere landen met een standaardtaal [...] niet snel zo’n grote afstand tussen de verzorgde taal en de dagelijkse spreektaal”¹³ zou bestaan, wordt eenvoudig weerlegd door een kort bezoek aan één van onze buurlanden, of een blik op de taalkundige literatuur (bv. de Rooij 1987). Het is verder problematisch dat de exceptionaliteit van de ‘vertraging’ van het standaardiseringsproces in Vlaanderen niet wordt toegelicht. Het is niet duidelijk welke criteria exceptionaliteit bepalen, en het enige vergelijkingspunt dat wordt aangeboden is ‘Nederland’ (waarover hieronder meer). Of

¹³ zie Geeraerts in De Standaardtaal, 14 maart 2000.

we überhaupt over vertraging kunnen spreken, wordt dan natuurlijk ook een wankel kwestie: men geeft niet aan hoe snel standaardisering ‘normaal’ verloopt of welke criteria ‘standaardiseringssnelheid’ bepalen, dus op grond waarvan beweert men een vertraging op te merken?

2. 2. 1. NEDERLAND ALS GIDSLAND

Nederland geldt aan de andere kant als het gestandaardiseerde land bij uitstek, dat behoudens een slechte(r wordende) uitspraak ook een voorbeeld vormt op politiek, moreel en organisatorisch vlak. Dat is een weinig gesofistikeerde voorstelling. Het is zeer onwaarschijnlijk dat Nederland ‘volledig’ of ‘bijna’ gestandaardiseerd zou zijn. Een gesproken standaardtaal is in Nederland geen gemeengoed, en het valt te verwachten dat dialecten of regiolectische variatie nog altijd een rol spelen, net zoals de Nederlandse politiek niet van scandalitis gespaard blijft. Cuvelier wijst op het blijvende belang dat gehecht wordt aan weliswaar verander(en)de of op een grotere regio betrekking hebbende dialecten in Nederland (1999 : 142-143). Wie op ‘dialect’ zoekt in een universiteitsbibliotheek vindt nog een behoorlijk aantal recente titels over dialecten in Nederland waarin de vitaliteit van die dialecten niet wordt betwist; en de artikels van Stroop wijzen op het niet onproblematische karakter van de standaardtaal in het Nederland van vandaag.

Tegelijk moeten we waarschuwen voor een tegenovergestelde illusie: de sociolinguïstische realiteit opvatten alsof dat wat zich vertoont altijd al zo geweest is. Concreet wil dat zeggen dat het standaardiseringsproces in Vlaanderen specifieke kenmerken vertoont die enkel in Vlaanderen voorkomen en opmerking verdienen. Eén specifiek kenmerk dat men vaak opmerkt is dat Vlaanderen een standaardtaal (het Nederlands) importeerde, en er niet voor koos een eigen standaardtaal te ontwikkelen. Anders dan in Nederland, ontwikkelde zich in Vlaanderen geen dominant dialect tot standaardtaal, en het romantisch verlangen naar talige volksverbondenheid inspireerde Grootnederlandistische academici tot een opnieuw aansluiten bij het ‘culturele erfgoed’. Opdat Vlaanderen zich het Nederlands eigen zou maken, moest het zoveel mogelijk Vlamingen worden aangeleerd, wat een niet altijd erg hartelijke gebeurtenis was/is. Het opleggen van een taal brengt namelijk vormen van verzet met zich mee, het kan sociale groepen vervreemden van de politieke autoriteit (zie Das Gupta in Joseph 1987 : 46), en het zorgt in vele gevallen voor een diglossische meertaligheid. Deze directe gevolgen van een imperialistische of centralistische taalpolitiek, zoals die ook specifiek in Vlaanderen werd gevoerd, worden erg weinig ingeroepen om de specifieke

standaardiseringssituatie in Vlaanderen te verklaren of beschrijven. Het is merkwaardig om het onbegrip te lezen in het schrijven over de ‘zondagsepakmentaliteit’ van de Vlaming die de norm accepteert maar weinig toepast, terwijl natuurlijk die Vlaming de norm niet uit te kiezen had maar opgelegd kreeg (zoals die trouwens nu nog altijd opgelegd wordt). Het van bovenaf opleggen van die standaardvariëteit bracht met zich mee dat in Vlaanderen (en niet in Nederland) talige vormen disproportioneel symbolisch en politiek beladen werden en worden, en tot academisch en populair purisme leidden. Purisme dat potentieel nieuwe vormen van linguïstische vervreemding veroorzaakt en onzekerheid creëert bij wie de standaardtaal gebruikt en wie dat gebruik ambieert (cf. Jaffe 1999 : 24). Ironisch is dat academici nu de taalfaalangst en het purisme van ‘de’ Vlaming opvatten als de crux van het lage of ongemakkelijke standaardtaalgebruik in Vlaanderen¹⁴. Terwijl ze in grote mate die faalangst bestendigen door ofwel de correctiepraktijk in het onderwijs niet bezwaarlijk te vinden of die bezwaren niet te expliciteren, ofwel door systematisch het taalgebruik van ‘de’ Vlaming te corrigeren en het symbolisch te laten verschillen van de standaardtaal waarin ze zelf geïnvesteerd hebben.

Op dezelfde manier heeft het standaardiseringsproces in Nederland eigen kenmerken die het gebruik van de standaardtaal in Nederland nu bepalen. De Nederlandse standaardisatie vertrok vanuit een bredere basis (vanuit de dominante groep of regio die de variëteit ter standaardisatie aanbracht) dan in Vlaanderen. Het is daarom niet verwonderlijk dat het informele en formele register in de Randstad (en op door de Randstad geaccapareerde audio-visuele media) niet ver uit mekaar liggen (een afstand die echter groter is in de meer perifere regio’s). In Vlaanderen is van de uitbreiding van zo’n dominant dialect nooit sprake geweest (hoewel Brabant momenteel als het linguïstische centrum kan worden opgevat), en valt het te verwachten dat er sprake is van grote afstand tussen de formele en informele variëteiten in elke regio. Bovendien was het Nederlands in Nederland veel minder symbolisch-politiek beladen en diende het ook niet ‘gezuiverd’ te worden (wat niet verhindert dat de standaardtaal er ook discriminerend werkt). De eigenheid van het standaardiseringsproces in Nederland en Vlaanderen en de verschillen ertussen maken veralgemenende vergelijkingen waaruit de achterstand van Vlaanderen zou moeten blijken moeilijk te aanvaarden. Het is duidelijk dat zulke vergelijkingen vooral een retorisch karakter hebben, en dat voor de auteurs van deze vergelijking de specifieke

¹⁴ zie bv. Taeldeman in De Standaard, 22.5.1998

weg tot standaardisatie van ondergeschikt belang is: als het uiteindelijke doel (nl. standaardisatie) maar bereikt wordt.

2. 2. 2. UITBREIDING VAN EEN DOMINANT DIALECT

Deze beschavingsdrang verhindert de genuanceerde visie op standaardisatie die het debat nodig heeft, en laat ook het feitelijk bestaan van tussentaal onbelicht. Als we tussentaal bekijken vanuit een standaardiseringsperspectief, dan kunnen we het gebruik ervan door de literaire en ook politieke avant-garde (die zelf competent is in de standaardtaal) in de media en op officiële(re) gelegenheden opvatten als een vorm van *uitbreiding* (Joseph 1987 : 89), een eerste stap in de onofficiële standaardisering van een dominant dialect of regiolect (waar ook Cajot (1998) op wijst). Die eerste stap wordt niet automatisch gevolgd door volgende stappen. Zo'n proces zorgt immers altijd voor verzet, wat hier wordt geïllustreerd door de stigmatisering van tussentaal. Dat verzet wordt ook gedeeld door wie sociaal-economisch en/of symbolisch minder succesvol is, geeft Joseph aan (1987 : 106). Het is duidelijk dat een verklaring hiervoor in *hegemonie* moet gezocht worden, een proces waarbij machthebbers en gedomineerden samen de condities organiseren waarbinnen de eersten de macht in handen houden en de laatsten hun ondergeschikte positie bevestigen, naturaliseren of als historisch duurzaam beschouwen. Wat gebeurt in dit proces is dat gedomineerden geheel of gedeeltelijk de dominante ideologie overnemen, ook al bestendigt dit (tijdelijk) hun eigen ondergeschikte positie. Welke dominante ideologie in ons geval precies wordt overgenomen zet ik in het volgende punt uiteen.

2.3. *De ideologie van standaardisatie*

2. 3. 1. STELLINGEN

De manier waarop over standaardisatie in Vlaanderen wordt geschreven kan voor een groot deel verklaard worden aan de hand van een onderliggende ideologie die standaardisering naturaliseert, d.w.z. 'natuurlijk' maakt. Een ideologie mag hierbij opgevat worden als een manier van denken en doen die als normaal wordt gezien en tegelijk bestaande machtsverhoudingen reproduceert. De sociale en talige ongelijkheid in onze maatschappij worden door de ideologie van de 'machthebbers' genaturaliseerd en gelegitimeerd. De 'ideologie van standaardisatie' (de term komt van Milroy & Milroy 1985) veronderstelt dat gestandaardiseerde taal 'beter' is dan niet gestandaardiseerde taal. Specifiek kan ze ook veronderstellen dat standaardisering het natuurlijke eindpunt of de vervulling van een taal is; dat het bereiken van die toestand of de methodes die daarvoor nodig zijn (het opleggen van een

variëteit, corrigeren, discrimineren) een noodzakelijk kwaad vormen; dat het voorschrijven van taal een normale praktijk is die de samenleving voor taalchaos moet behoeden; dat standaardisatie volledig moet zijn en betrekking heeft op zowel geschreven als gesproken taal; dat standaardisatie een teken is van 'beschaafdheid' of de evolutie van een volk; dat het bestaan van intratallige variatie binnen staatsgrenzen problematisch is; en dat taal zuiver moet zijn. (Vaak is het een combinatie van deze elementen, en het voorkomen van één element houdt niet het voorkomen van alle andere elementen in). Hoewel er een toenemende kans bestaat dat hoge sociale posities competentie in de standaardtaal vereisen, is het niet zo dat alle 'machthebbers' of alle standaardtaalgebruikers of -propagandisten (alle elementen van) deze ideologie zouden delen of onderbouwen. Wat al deze schijnbaar verschillende verwoordingen verbindt, is de manier waarop ze bijdragen tot het in stand houden van bestaande machtsverhoudingen, en het behoud van de linguïstische markt en de voorwaarden voor talige distinctie.

De ideologie van standaardisatie verklaart de stigma-symbolen die in omloop zijn voor tussentaal, de teleologie die eraan wordt gegeven, en de paniek die bestaat over de geringe volgzaamheid die 'de' Vlaming aan de dag legt in zijn of haar standaardtaalgebruik. Binnen deze ideologie is Vlaanderen een 'vreemde casus', omdat het geringe standaardtaalgebruik en het toenemende gebruik van tussentaal de ideologie niet bevestigt. Op dezelfde manier kan beargumenteerd worden dat de criteria van de vertraging die Vlaanderen bij het standaardiseren ondervindt niet verduidelijkt worden, omdat ze niet relevant zijn in een ideologie die standaardisatie niet in twijfel trekt. Het proces van iconiciteit dat Vlamingen een problematisch moreel karakter toebedeelt, is eveneens een onderdeel van die standaardisatie-ideologie, die op die manier impliciet een gewenste morele identiteit construeert waarvan standaardtaalcompetentie een attribuut is. Eigen aan een ideologie is dat feiten die niet passen binnen het ideologische kader onopgemerkt blijven of weggeredeneerd worden. Gal & Irvine spreken dan van 'deletie' (1995 : 974). Dat verklaart wellicht de virtuele afwezigheid van tussentaalbeschrijving, en het onvermeld blijven van de overeenkomsten tussen tussentaal en de standaardtaal. Wat eveneens onvermeld blijft, is dat veel tussentaalsprekers waarschijnlijk regelmatig en efficiënt gebruik maken van de standaardvariëteit (vooral in geschreven, maar ook in gesproken vorm). Ook blijft de in Vlaanderen bestaande meertaligheid of diglossie en het massale code-wisselen onopgemerkt. Verder is er sprake van deletie doordat verzet tegen de standaardideologie of standaardvariëteit nauwelijks vernoemd wordt. Het is

opvallend dat er geen taalkundige beschrijving bestaat van waar tussentaal wordt gesproken, op welke momenten, door wie en waarom.

3. 3. 2. CONTESTATIE

Niettemin ondervindt elke dominante ideologie contestatie. Jaffe bv. wijst in haar studie van Corsica op het bestaan van een ‘resistance of reversal’: taalactivisten betwisten het doel van de Franse taalpolitiek en vinden dat de rollen zouden moeten omgekeerd worden, en dat Corsicaans de plaats van het Frans zou moeten innemen (1999 : 20 e.v.). Dat is vergelijkbaar met hoe de Nederlandse standaardvariëteit in Vlaanderen het Frans van haar overheersende plaats heeft verdreven. Wat opvalt in zowel het Corsicaanse als het Vlaamse geval, is dat dit taalactivisme de dominante taalideologie overneemt: men gaat uit van een talige hiërarchie waarin men de dominante taal wil vervangen door een andere taal, die daarna evengoed discrimineert en met dezelfde argumenten haar standaardvariëteit oplegt aan wie ze niet spreekt. Eén van de ongewilde gevolgen van dit ‘omkeringsverzet’ dat Jaffe in Corsica opmerkt, is dat het, op haar beurt, op veel populair verzet stuit, dat echter evenveel gebaseerd is op bestaande dominante waardenstructuren. Het verschil is dat de taalactivisten de grenzen die de minderheidstaal uitsluiten van de macht willen doorbreken om voor een ‘omkering’ te zorgen, terwijl het ‘populair verzet’ deze grenzen ziet als essentiële instrumenten in het behoud van een authentieke of autonome identiteit. Jaffe heeft het dan over een ‘resistance of separation’ of ‘scheidingsverzet’. Daarin wordt een alternatieve linguïstische markt benadrukt, die minderwaardig is binnen de dominante taalideologie omdat het kapitaal op die markt enkel uit intimiteit en solidariteit bestaat (i.t.t. macht, status en economisch kapitaal), maar waar de dominante taal zelf wordt buitengesloten. Het zou interessant zijn te onderzoeken in welke mate dit ‘scheidingsverzet’ betrekking heeft op de ‘onwillige’ Vlaming die zich niet wil affiliëren met de standaardtaal. Dat betekent niet dat het spreken van tussentaal noodzakelijk als een daad van verzet moet worden opgevat. De linguïstische vorm impliceert geen verzet, maar wel de mate waarin in een specifieke context de keuze van een linguïstisch alternatief bedoeld en begrepen wordt als normoverschrijdend of contesterend (Jaffe 1999 : 20-21).

Het is wellicht zinvol om binnen de Vlaamse context (waarin nog ontelbaar veel andere specifieke contexten bestaan die de volgende algemene hypothese kunnen nuanceren) de ideologie van standaardisatie zoals Volosinov als een ‘gevestigde ideologie’ te zien, een geïnstitutionaliseerde ideologie, of een ideologie die ondersteund wordt door instituten (meer bepaald: door

de mensen die er werken). Tussentaal kunnen we in hetzelfde kader opvatten als een ‘gedragsideologie’ of ideologie van de praktijk, die niet officieel wordt ondersteund maar wel in de praktijk wordt beleefd door (groepen) mensen. Gevestigde ideologieën zijn kristallisaties van gedragsideologieën. Afhankelijk van de mate waarin nieuw opkomende sociale krachten (zoals in Vlaanderen de welvarender wordende ‘middenklasse’) er hun ideologische uitdrukking in vinden, kunnen gedragsideologieën de arena van de gevestigde of officiële ideologie gedeeltelijk veranderen¹⁵ of radicaal herstructureren. In het algemeen kan het gebruik van (een) tussentaal als een succesvolle gedragsideologie beschreven worden, die potentieel een blijvende invloed heeft op het standaardiseringsproces in Vlaanderen. Dat daarmee de emancipatie van de tussentaalspreker niet te gebeuren staat, probeer ik uit te leggen in de volgende sectie.

3. Normativiteit

De ideologie van standaardisatie wordt geschraagd door een prescriptieve taalattitude (cf. Milroy & Milroy 1985). Vanzelfsprekend is die attitude er ook in de teksten die ik hier bespreek, en ik zou de auteurs erop kunnen wijzen dat van taalkundigen een descriptieve houding wordt verwacht. Ik zou dan een klassiek taalkundig debat echoën dat zijn beste tijd heeft gekend (Cameron 1995), aangezien zowel prescriptivisme als descriptivisme een normatieve omgang met taal impliceren – anderen voorschrijven om op een descriptieve manier met taal om te gaan is een vorm van prescriptivisme. Dat wil niet zeggen dat veel van de hier besproken teksten dat prescriptieve label niet meer verdienen, maar wel dat het label niet impliceert dat er überhaupt een waardenvrije omgang met taal zou bestaan. Anders gezegd, het is niet de prescriptieve ‘daad’ (de normatieve omgang met taal) die het besproken discours voor kritiek vatbaar maakt, maar wel de inhoud ervan. Een bepaalde bezwaarlijke norm wordt nu door een minderheid bepaald die haar eigen autoriteit vanzelfsprekend maakt, en een sanctioneringsapparaat reproduceert in functie daarvan.

3. 1. *Taal als sociale praktijk*

Taal is door normen bepaald omdat het een vorm is van sociale praktijk. Die is gebaseerd op sociale en discursieve conventies, waarop mensen terugval- len om feitelijke sociale situaties als normaal of begrijpelijk te interpreteren.

¹⁵ Zoals bv. bij de gedeeltelijke aanvaarding van ‘Belgische woorden’ of het weglaten van een schoolmeesterachtige toon.

Dat wil niet zeggen dat taal enkel een afspiegeling zou zijn van de conventies waarbinnen ze gebruikt wordt. Sociale situaties worden op hun beurt door taalgebruik bepaald, nl. bevestigd of veranderd, en een voortdurende ‘overschrijding’ van conventies brengt nieuwe conventies tot stand. De normativiteit die aan de basis ligt van het tussentaaldebate, en die het gebruik van de standaardtaal als enig ‘juiste’ norm voorstelt, is er m.a.w. niet omdat die norm een ‘taalkundig feit’ zou zijn waar ‘men zich bij moet neerleggen’. Die normativiteit bestaat bij de gratie van de erkenning of reproductie ervan door mensen in de dagelijkse talige praktijk. Dat ook een sterk of vaak gereproduceerde norm contestatie ondervindt, blijkt echter net uit het tussentaaldebate, waarin die standaardtaalnorn opnieuw expliciet moet worden gemaakt (de sterkst geïnternaliseerde normen zijn diegene die impliciet blijven). Taal opvatten als een onderdeel van de sociale werkelijkheid impliceert dat taal niet het rijk is dat taalkundigen soms voor zich alleen wanen, maar dat talige praktijken net zo goed onderhevig kunnen zijn aan belangengroepen als andere sociale domeinen.

Dit alles wil niet zeggen dat de kritiek die ik formuleer een pleidooi is voor een verbanning van de standaardtaal of een welkomstrede voor tussentaal als democratisch alternatief. Dat standaardtalen praktische voordelen hebben als lingua franca in een geïndustrialiseerde communicatie-maatschappij hoeft niet ontkend te worden. Die voordelen praten de manier waarop men die standaardtaalnorn doet gelden in de sociale praktijk echter niet goed. Het standaardiseren van een sub-standaard brengt ook geen emancipatie van de sprekers van die sub-standaard teweeg, omdat een sub-standaard door haar standaardisering dermate verandert dat ze niet langer de taal van de sub-standaardsprekers is (cf. Joseph 1987 : 104). Opteren voor een bepaalde standaardtaalnorn is niet wat onze aandacht moet wegdragen omdat dan de standaardtaalnornativiteit als onproblematisch zou worden beschouwd (zoals Jaffe aantoonde). Wel moeten we kijken naar hoe in de actuele praktijk talige normativiteit op nadelige wijze wordt georganiseerd voor de deelnemers aan die praktijk. Anders gezegd, over normen wordt in Vlaanderen enkel gedebatteerd ten voordele van de ene of andere norm die al dan niet taalpolitiek verantwoord is. Telkens wordt de waardenstructuur van een dominante taalideologie overgenomen en is de verandering of aanpassing van de norm vooral cosmetisch.

3. 2. *Een talig ritueel*

In tegenstelling tot andere debatten waarin over de waardenstructuur van een bepaald aspect van sociale praktijk wordt overlegd (euthanasie, cannabis), lijkt een debat over taalnormen niet voor morgen. Niettemin heeft ieder van ons ermee te maken, en is ieder van ons gedeeltelijk verantwoordelijk voor de manier waarop talige en andere sociale normen in de praktijk worden georganiseerd (nl. gereproduceerd of niet). Het is duidelijk dat culturele (een andere term voor sociale) praktijken mensen mindervalide maken, eerder dan dat het fysische of psychische ‘ongemak’ zelf hen tot die status zou veroordelen (cf. McDermott & Varenne 1995). Mensen kunnen gevestigde culturele praktijken (het gebruik van de standaardtaalnorm bv.) gebruiken om anderen (Vlamingen bv.) of hun gewoontes (tussentaal spreken bv.) te problematiseren. Het is daarom niet meteen het opgemerkte ‘ongemak’ dat beschrijving verdient, maar wel de culturele praktijken waardoor dat ‘ongemak’ wordt geproduceerd, of beter, de culturele voorwaarden waaronder een willekeurig verschil (doofheid, geen goede lezer zijn, tussentaal spreken) een gemarkeerd verschil wordt, een *stigma* dat geïdentificeerd en gedeeld moet worden (McDermott & Varenne 1995 : 328). In ons geval betekent dat dat in plaats van Vlamingen te beschrijven als mensen met een talig stigma, er zou moeten gefocust worden op hoe goed onze culturele praktijken erin slagen zoveel Vlamingen talig te stigmatiseren. Hoe zorgen die praktijken ervoor dat voor niet-standaardtalig taalgebruik *betaald* moet worden (in werkelijke of sociale zin), of dat talige verschillen het voorwerp vormen van sanctionering of remediëring. Wie of welke groepen worden door deze praktijk bevoordeeld, en wie of welke groepen trekken altijd aan het kortste eind?

In de praktijk zien we bv. dat in universitaire en hogeschool-opleidingen Nederlands de meeste studenten in hun eerste jaar gelabeld worden als ‘slechte’ sprekers van het Nederlands. Een student faalt bv. op een test mondelinge Nederlandse taalbeheersing wanneer hij/zij “de *standaardtaal hanteert* maar met gebruik van veel dialectische *klanken*” (Sandra 1993 : 3, mijn cursivering). Deze ‘dialectische’ of onzuivere klanken wegen bovendien altijd zwaarder door in de eindevaluatie dan andere criteria die onder de noemer ‘taalbeheersing’ zouden kunnen vallen. De subjectieve perceptie van bepaalde klanken is in dit geval de scheidsrechter die studenten talig stigmatiseert én een extra zittijd bezorgt. Op andere momenten zorgt een zgn. ‘afwijkende’ zinsbouw daarvoor. De evaluatie van deze talige realisaties, aan het werk in bijna alle Vlaamse opleidingen Nederlands, is niet van strikt taalkundige aard, maar wordt in sterke mate bepaald door de ideologische premissen die ik in

het vorige deel heb uiteengezet. Willekeurige taalnormen en toevallige talige voorkeuren (de Antwerpse ‘a’ is lelijk of ‘onzuiver’) worden er gemystificeerd als ‘correct’ of ‘zuiver’ en vervolgens gepropageerd als de norm waaraan Belgische Nederlandstaligen zich moeten houden. Opleidingen Nederlands zijn op deze manier een taalpolitiek ritueel waarin men de ‘zuiveren’ van de ‘onzuiveren’ scheidt. De nobele intenties waarmee zulke opleidingen worden georganiseerd, verhinderen daarom niet dat het doel ervan niet louter onderwijskundig is maar au fond het sociale stratificatiemechanisme ondersteunt. Dat is een probleem waar het onderwijs in het algemeen mee te maken heeft, maar gezien het belang van de linguïstische markt in de symbolische economie, en het relatief onzichtbare karakter van dit talige ritueel (een *sociaal* gegeven i.t.t. het *individuele* stigma waarin het resulteert), is het nuttig deze meritocratie te ontmaskeren.

3. 3. *Etnisch Nederlands*

De aanwezigheid van anderstaligen in Vlaanderen (en Nederland) is in deze context een interessant gegeven. Hoewel er erg veel Nederlandse les wordt gevolgd en op lange termijn zgn. allochtonen zullen vernederlandsen, is het niet zo dat die evolutie bij alle minderheden evenveel en op dezelfde manier zal plaatsvinden (cf. Grillo 1989 : 144). Ook in de volgende decennia zullen er contacten zijn met wat voor sommigen het ‘land van oorsprong’ is en zullen anderstaligen zich kunnen verenigen op basis van hun gemeenschappelijke taal. Het is daarom niet verrassend dat in Nederland en Vlaanderen er zich verscheidene ‘etnische’ versies van de dominante taal ontwikkelen die op een complexe manier interageren met sociale en regionale variëteiten. De talige variatie die zo ontstaat zal door de conventies waarop onze talige praktijk momenteel gebaseerd is echter leiden tot een voortdurende minorisering van deze variatie-sprekers. Door de institutionalisering van een gestandaardiseerde macro-code (‘het’ Nederlands) op sleutelposities in o.m. het onderwijs, de arbeidsmarkt en de overheid, kunnen Nederlandscompetente taalgebruikers door alles wat afwijkt van die macro-code blijvend geïdentificeerd worden als Nederlands-onkundig of –onhandig. Alle variëteiten die het gevolg zijn van de meertalige omgeving waarin anderstaligen zich moeten bewegen zullen door de institutionalisering van een ‘puur’ Nederlands worden gestigmatiseerd, en zullen als symptomatisch worden gezien voor het morele karakter van de sprekers ervan.

Maar voor zowel ‘migranten’ als Belgisch-Vlaamse studenten gaat het niet op te stellen dat men maar de standaardvariëteit moet leren spreken omdat

dat de snelweg tot succes is. Op die manier herleidt men het resultaat van een complexe sociale dynamiek tot een simpele cognitieve achterstand die remedie of sanctie vereist. Bovendien reproduceert dit verlichtingsstandpunt de talige discriminatie die ze als vertrekpunt of basisgegevens aanvaardt. Het is eerder aan taalkundigen om op zoek te gaan naar hoe de noodzaak van een lingua franca verzoend kan worden met de fundamentele variabiliteit die menselijke taal eigen is, welke opleidingsdoelen die lingua franca vereist, en hoe de willekeurige taalnormen die daarbij onvermijdelijk zijn niet hoeven te leiden tot sanctificatie en sanctionering. Men mag zich daarbij geconfronteerd zien met de vraag voor wie het zinvol is het waarderings- en sanctioneringsmechanisme van de bestaande linguïstische markt te reproduceren, zoals dat zich bijvoorbeeld in uitspraaktesten, maar ook op de arbeidsmarkt, expliciteert. Het is wellicht een nuttige oefening om taalkundige analyse te besteden aan de manieren waarop taalgebruikers zich tegen dat mechanisme verzetten, om zo de talige hegemonie zichtbaar te maken die wij al te vaak als gewone culturele praktijk zien.

Bibliografie

- BEHEYDT L.
1993. "De toekomst van het Nederlands. Een nieuwe taalstrijd?" In: Beheydt et al. (reds.), *Tussen taal en staat: vooruitkijken voor Vlaanderen*. Leuven: Davidsfonds, p. 75-94.
- BLOMMAERT J. & J. VERSCHUEREN
(1992). *Het Belgische migrantendebat*. Antwerpen: IPrA.
- BOURDIEU P.
(1991). *Language and symbolic power*. Cambridge: Polity Press.
- CAJOT J.
(1998). "Een omgangstaal voor alledag. Vlaanderens eigen weg". In: *Streven*, 11, p. 999-1008.
- CAMERON D.
(1995). *Verbal hygiene*. London: Routledge.
- CUVELIER P.
(1999). "Van stevig huis tot vlotte jas. Onze taal aan het einde van de twintigste eeuw". In: *Streven*, 12: 2, p. 139-151.
- DE CALUWÉ J.
(2000). "Over de functie en status van tussentaal in Vlaanderen". Viering 20 jaar Taalunie: conferentie taalbeleid en taalvariatie, inleiding.
- DE ROOIJ J.
(1987). *Variatie en norm in de standaardtaal*. Amsterdam: P.J. Meertens-instituut.
- ELLIS R.
(1994). *The study of second language acquisition*. Oxford: Oxford University Press.

- GAL S. & J. IRVINE
(1995). "The boundaries of languages and disciplines: how ideologies construct difference". In: *Social Research*, 62: 4, p. 967-1002.
- GEERAERTS D.
(1990). "Het dialect en de dialectiek, de Verlichting en het Vlaams". In: *Dietsche Warande & Belfort*, 135: 4, p. 432-441.
- GEERAERTS D.
(1993). "Postmoderne taalattitudes?" In: *Streven*, 60:4, p. 346-353.
- GEERAERTS D.
(1999a). "Noch standaard, noch dialect. 'Tussentaal' in Vlaanderen en Nederland". In: *Onze Taal*, 9, p.232-235.
- GEERAERTS D.
(1999b). "Hoe gans het volk is de taal? De Vlaamse taalkloof". In: *Over Taal*, 38: 2, p. 30-34.
- GEERAERTS D., A. PENNE & V. VANSWEGENHOVEN
(2000). "Thuis-taal en Familie-taal: Taalgebruik in Vlaamse soaps". In: Gillis S. et al (reds.), *Met taal om de tuin geleid: opstellen voor Georges de Schutter*. Universiteit Antwerpen, p. 161-170.
- GOOSSENS J.
(2000). "De toekomst van het Nederlands in Vlaanderen". In: *Ons Erfdeel*, 43: 1, p. 3-13.
- GRILLO R.D.
(1989). *Dominant languages. Language and hierarchy in Britain and France*. Cambridge: CUP.
- JAFFE A.
(1999). *Ideologies in action. Language politics on Corsica*. Berlin-New York: Mouton de Gruyter.
- JOSEPH J.
(1987). *Eloquence and power: the rise of language standards and standard languages*. London: Frances Pinter Publishers.
- MCDERMOTT R. & H. VARENNE
(1995). "Culture as Disability". In: *Anthropology & Education Quarterly*, 26: 3, p. 324-348.
- MILROY J. & L. MILROY
(1985). *Authority in language*. London: Routledge.
- RORTY R.
(1994). "Habermas and Lyotard". In: *The Polity reader in social theory*. Cambridge: Polity Press, p. 160-171.
- SANDRA D.
(1993). "Tussen dialect en standaardtaal: taalkundige overwegingen bij de verwerving van een correcte uitspraak van het standaard-Nederlands". (niet gepubliceerd document).
- STROOP J.
(1992). "Weg standaardtaal. De nieuwe koers van het Nederlands". In: *Onze Taal*, 61: 9, p.179-182.

Het Vlaamse stigma. Over tussentaal en normativiteit.

STROOP J.

(1998). "Het Poldernederlands is al model!" In: *Onze Taal*, 67: 9, p. 226-228.

TAELEDEMAN J.

(1993). "Welk Nederlands voor Vlamingen?" In: De Grauwe L. & De Vos J. (reds.), *Van sneeuwpoppen tot tasmuurtje, aspecten van de Nederlandse taal- en literatuurstudie*, Spieghel Historiae, 33, p. 9-28.

VAN ISTENDAEL, G.

(1989). *Het Belgisch labyrint, of de schoonheid der wanstaltigheid*. Amsterdam: De Arbeiderspers.